

MONSTERKLUBBEN

Redaktör Richard Svensson

Etablerad 2008

richard@ungafakta.se

VÄRLDENS FÖRSTA ROBOT?

I förra numret av Monsterklubben berättade jag om Grendel som ett viktigt monster, eftersom han satte en "trend". Grendel blev så populär att det började dyka upp andra sagor med monster och troll som liknade honom. Golem är en likadan figur som Grendel -ett vidunder som inspirerat till att skapa liknande varelser ända fram till denna dag.

Framför allt brukar man säga att Golem är världens första robot, det vill säga en sorts maskin som lyder oss människor och utför arbeten åt oss, som vi själva inte vill göra. Vi har skapat maskinen och den lyder bara oss -eller gör den det? Golem kommer ur den judiska folktron och riktigt hur gammal figuren är, är svårt att bestämma. Ordet "golem" betyder "kokong" på det israeliska språket hebreiska, men också "dum" eller "dåre". Ordet "gelem" låter nästan likadant och betyder "råmaterial". Jiddisch är det språk som många judar talar idag. På jiddisch uttalas "golem" ofta som "goilem" och kan användas som ett slanguttryck för någon som är klumpig eller dum.

Sagan om Golem har blivit känd långt utanför det judiska samhället och figuren dyker upp i alla möjliga sammanhang -i filmer, böcker och fantasyrollspel.

Sagan om Golem

Den mest berömda historien om Golem handlar om Judah Loew ben Bezalel, som var en rabbin (en judisk överstepräst) i tjeckiska staden Prag på 1500-talet. Judarna levde i en del av staden som kallades ghetto och de var strängt förbjudna att beblanda sig med de kristna i Prag. Kejsaren, som också levde i staden, hotade först med att jaga iväg judarna, sedan med att döda dem. Folket i ghettot samlades kring sin rabbi och berättade om sin skräck och sina sorger. Efter att ha funderat länge tog rabbi Loew beslutet att skapa en mycket speciell vakt åt ghettot. Tog de kristna till hårdhandskarna kunde han också göra det!

Rabbi Loew gick först till floden Vltava, där han samlade ihop en stor mängd lera. Denna lera formade han till en människolik jättestaty. Han plockade sedan fram en gammal bok med mäktiga magiska formler, vilka han läste över sin skapelse. Till sist skrev han det hebreiska ordet "emet", vilket betyder "sanning", i pannan på figuren och Golem kom därmed till liv.

Golem började nu patrullera gränsen mellan ghettot och resten av staden. När de kristna stadsborna såg Golem blev de slagna av fasa och vågade inte närma sig ghettot. De judiska människorna i Prag kunde äntligen känna sig trygga. Eftersom Golem inte behövde sova, vila eller äta kunde han sättas i arbete när han inte vaktade ghettot. Han var dessutom superstark och kunde till exempel hålla upp ett helt hus medan man arbetade med grunden. Golem talade inte och man måste vara noga med vad man befälde honom att göra. Om man sa till Golem att "hämta ved" kunde han komma tillbaka med all ved han hittat i hela staden och till och med några träd. Om man inte talade om exakt vad Golem skulle göra och var han skulle göra det kunde han visa sig vara till mer sorg än nytta.

Rabbi Loew kunde stänga av Golem genom att sudda bort "e" i "emet" som han skrivit i varelsens panna. Då bildades istället ordet "met", vilket betyder "död" och Golem förvandlades till en lerstaty igen. Varje lördag firar judarna sabbat, vilket är deras vilodag. Den magiska boken som rabbi Loew använde förklarade noggrant att även Golem måste vila under sabbaten och därför stängdes lerjätten av varje lördag. Men en särskild lördag hade rabbi Loew haft mycket att göra. Han skulle hålla en gudstjänst i synagogan, judarnas egen kyrka, och var försenad. När han till slut skyndade hemifrån hade han därför glömt att stänga av Golem. Gudstjänsten startade till slut och rabbi Loew hade inte en tanke på vilket misstag han begått. Utan att han visste om det hade Golem brutit sig ut ur hans hus och rasande begett sig ut på Prags gator. Han dödade alla som kom i hans väg och fick de kristna stadsborna att fly till kejsarens borg för beskydd. Då återvände Golem till ghettot och fortsatte sin blodiga framfart där. När rabbi Loew hörde skrik av fasa utanför synagogan insåg han vad som höll på att hända. Han rusade genast ut, ställde sig mitt i vägen för Golem och väntade på att monstret skulle böja sig ner för att gripa tag i honom. När Golem gjorde så suddade rabbi Loew snabbt ut den första bokstaven i "emet" och vidundret blev äntligen stilla.

Kejsaren visste inte om att Golems bärsärkagång genom Prag var resultatet av ett tragiskt misstag, utan var övertygad om att judarna skickat vidundret för att döda alla de kristna. Nu lovade han rabbi Loew att låta judarna leva i fred om bara Golem förstördes. Det gjorde Loew inte. Han lät gömma undan Golem på vinden i synagogan och lovade kejsaren att hålla monstret avstängt. Men om minsta förtryck mot judarna anades skulle Golem få liv igen. Det sägs att Golem till denna dag hålls gömd på synagogans vind, i väntan på den dag då Prags judar åter behöver hans hjälp.

*Rabbi Loew skapar
sin Golem.*

Olika sorters Golem

Rabbi Loew var inte den ende som hade en Golem. Talmud, den judiska lag- och historiekrönikan, berättar om fem andra rabbiner som lyckats skapa Golems. Talmud omnämner också Adam, världens första människa enligt Bibeln, som en Golem. Han blev också skapad av lera och jord, så det stämmer ju. Det fanns också olika sätt att ge Golem liv. Oftast skrev man "emet" i pannan på varelsen, men man kunde också skriva ordet på en papperslapp och lägga den under Golems tunga, eller hänga den runt dess hals. I några versioner av berättelsen om Golem från Prag lägger rabbi Loew ett papper under tungan på sin skapelse. En underlig detalj med Golem, en detalj som nästan aldrig nämns, är att päls sades växa ut på Golem när den fick liv. Vad det här berodde på eller vad pälsen gjorde för nytta verkar okänt. I de mest spridda historierna om Golem hoppar man helt över detaljen om pälsen.

Fanns Golem?

I Prag har Golem blivit en lika älskad och populär figur som dalahästen här i Sverige. Golemfigurer dyker upp överallt, på turistbyråer, restauranger, vaxmuseum och som statyer i staden. De flesta av dessa ser ut som Golem i den tjeckiska filmen *Golem och kejsaren*, som jag ska berätta mer om strax. Men sagan verkar inte ha någon vidare grund i verkligheten. Texter och krönikor från 1500-1600-talen berättar inget om Golem, varken som en verklig varelse eller som en sagofigur. Inte heller går det att hitta värst mycket om rabbi Loew och han verkar faktiskt inte ha varit speciellt mycket i Prag.

Historien om rabbi Loew och Golem verkar snarare komma från polska judar i början av 1800-talet. Berättelsen började säkert som en saga, men visade sig så populär och kraftfull att många till slut trodde att det hade hänt på riktigt. Under 1800-talet återberättades historien i flera tidningar och böcker. På så sätt spreds den och lite olika varianter av den kom till.

Golem i Prags vaxmuseum.

אמת

Det hebreiska ordet för sanning - "emet".

Forskaren och författaren Ivan Mackerle har lagt fram en intressant teori: Skulle Golem ha kunnat vara en människa? På hebreiska kan ju Golem betyda "dum". Kanske Golem i ghettot bara var en storvuxen man som var utvecklingsstörd eller sinnessjuk. I så fall finns också en förklaring till den version av historien som berättar att rabbin lade något under Golems tunga för att ge honom liv. Istället för en papperslapp med ordet "sanning" kanske det bara var en sorts medicin. En dag glömde rabbin att ge sin skyddsling medicinen och mannen slog ihjäl några i ett anfall av vansinne. Därefter fick den sjuke istället stängas in på synagogans vind och vårdas där av rabbin tills han dog. När rabbi Loew stängt av sin Golem spärade han av synagogans vind och förbjöd strängt alla att gå in där. Myten om att Golem fortfarande ska finnas kvar där lever därför vidare och har i sin tur gett upphov till nya berättelser. Enligt en historia ska en nazistagent skickats till Prag under andra världskriget för att hitta och förstöra Golem, men han

föll istället från ett fönster i vindsrummet och slog ihjäl sig. En annan historia talar om hur rabbi Landau på 1700-talet blev nyfiken på vinden och lät bygga en lång stege så han kunde ta sig in via ett fönster. Det gjorde han också men kom strax tillbaka, blek av fasa och darrande. På hans befallning spärrades vinden av på nytt.

Ivan Mackerle fick till slut lov att undersöka vinden. Golvet visade sig bestå av lera, murbruk och sten. Det fanns flera märkliga kullar i golvet, som på andra sidan, i taket under vinden, visade sig vara välvda bågar. Mackerle sökte av golvet med ultraljud, men hittade inga spår av något statyliknande föremål och heller inga skelettdelar. Numera är vinden öppen för allmänheten om man vill ta sig en titt själv.

Paul Wegener i "Der Golem - Wie er in die Welt kam" (1920).

Golem i nya versioner

När man läser historien om Golem förstår man att han är en sorts robot, fast skapad genom magi och inte teknik. I många science-fiction-berättelser är roboten som får en egen vilja och blir farlig för människan ett vanligt motiv. Men det finns en annan välkänd bok som mycket väl kan vara inspirerad av Golem-sagan. I Mary Shelleys "Frankenstein" skapar den unge vetenskapsmannen en konstgjord varelse, som sedan faller utom hans kontroll. När varelsen blir självständig förvandlas han snart till ett hot mot människan.

Man kan säga att Frankenstein-filmerna har ännu mer med Golem-legenden att göra. Den tyske regissören och skådespelaren Paul Wegener (1874-1948) var mycket intresserad av Golem och gjorde inte mindre än tre filmer om varelsen. Tyvärr finns bara den sista av dessa kvar, *Der Golem - Wie er in die Welt kam* (*Golem - hur han kom till världen*) från 1920. Just denna film berättar historien om rabbi Loew och hur han skapar sin Golem. Så småningom tar rabbins girige medhjälpare makten över Golem och använder den till att kidnappa rabbins vackra dotter. Men snart blir Golem galen över de orätta saker han tvingas göra och går till rasande attack mot ghettot. Han förstör och bränner, och ingen kan rå på hans otroliga styrka. Till slut är det en liten flicka som stänger av Golem utan att förstå vad det är hon gör. I filmen aktiveras Golem när en davidsstjärna sätts på hans bröst. När Golem lyfter upp den lilla flickan plockar hon bort stjärnan och varelsen blir en staty igen.

Der Golem är mycket vackert filmad, med fantastiska kulisser och drömlig ljussättning. I filmstudio byggdes ghettot i Prag upp i form av en dunkel sagostad. Husen i filmens ghetto är sneda och skruvade, med höga torn och vindlande trappor. Wegener spelade själv Golem och ser ut som statyn av en storvuxen man. Wegener hade ljusst blåa ögon, som i den svartvita stumfilmen ser mystiskt lysande ut. Filmen blev en stor succé och räknas som en av de viktigaste i filmhistorien.

Om man har sett den berömda *Frankenstein* från 1931 och sedan tittar på *Der Golem* kan man känna igen vissa saker. De vindlande trapporna från ghettot dyker upp i Frankensteins slottslaboratorium. Boris Karloff, som spelar Frankensteinmonstret, har samma sorts stora skor med höga sulor som Paul Wegener använde för att bli längre än alla andra som Golem. Frankensteinmonstret får raserianfall precis som Golem och möter också en liten flicka, fast i *Frankenstein* råkar monstret av misstag döda henne.

Det har även gjorts andra filmer om Golem och särskilt en av dem liknar i sin tur

Frankenstein väldigt mycket. I den fransk-tjeckiska *Le Golem* från 1935 ser Golem ut som en storvuxen ruskig man och hålls för det mesta fängslad med tunga kedjor under kejsarens palats. När han till slut kommer loss går han på en förstörelseturné genom Prag. Golem spelades här av den storvuxne Ferdinand Hart och har "emet" tydligt inristad i pannan.

I den brittiska *It (Det)* från 1966 hittar en student den försvunna Golem från Prag, som ser ut som en mycket skrovlig staty med toppigt huvud. Golem blir återupplivad av studenten, som visar sig vara skvatt galen och använder lermönstret till att mörda med.

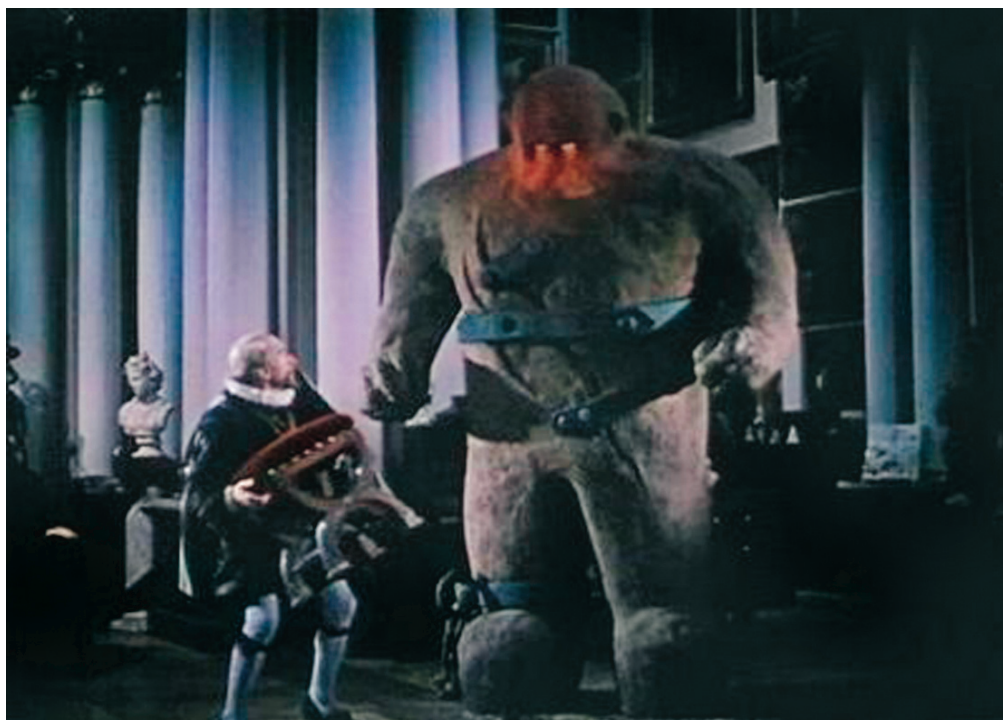
Den mest omtyckta Golemfilmen, förutom Wegeners film, är nog den tjeckiska *Císaruv pekar a pekaruv císar* (*Kejsarens bagare och bagarens kejsare*) (1951), också känd som *Golem och kejsaren*. Här råkar kejsar Rudolf II's bagare bli förväxlad med kejsaren själv och får helt nya idéer om hur landet ska styras. Plötsligt dyker också Golem upp och ställer till med riktigt stora problem. Golem ser här ut som en jättelik, kraftig staty, med ett glödande inre som ibland sipprar ut som het lava ur sprickor i varelsen. Golem har ett par ögon, eller näsborrar, som det ständigt glöder och blåser ånga ur. Så småningom gör bagaren om Golem till en stor bakugn. Till filmen byggdes en ihålig jättefigur som var riggad inuti med lampor och rökmaskiner. Tyvärr kan jättedockan knappt röra på sig och ser mest imponerande ut när den bara står där och glöder hotfullt i skuggorna.

Det har också skrivits en del bra böcker om Golem. Bäst av alla är nog Isaac Bashevis Singers "Golem", som är både rolig och spännande. Den finns också utgiven på svenska. Golem dyker också upp i Terry Pratchets roliga fantasyroman "På lurfötter" och i Dean Koontz skräckis "Draktärrar". T o m serierhjälten *Fantomen* har mött Golem i ett av sina historiska äventyr.

I rollspelet *Dungeons and Dragons* finns det flera olika sorters Golem, beroende på vilket material man bygger dem av: stengolem, lergolem, trägolem, järngolem, köttgolem, med mera. Enligt spelet är alltså Frankensteins monster en "köttgolem", eftersom han (i allafall på film) är byggd av döda kroppar. Som du märker har historien om Golem inspirerat till en mängd nya monstriga historier under lång tid. Men den gamla sagan om Golem i Prags ghetto står sig fortfarande bra, den med.

Ferdinand Hart i "Le Golem" från 1935.

Golem skrämmar kejsaren/bagaren i "Císaruv pekar a pekaruv císar" (1951).

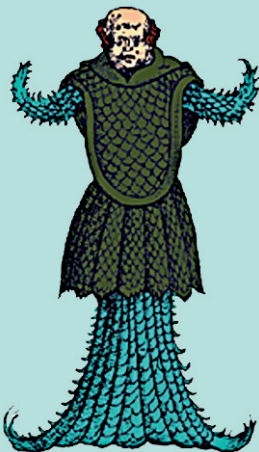
Ur Bestiariet!

Konstiga djur som naturvetare på medeltiden trodde fanns på riktigt!

Havsgalten

Under 1500-talet trodde många naturvetare i Europa (med stöd från kyrkan) att varje djur på land hade sin motsvarighet också i havet. Därför talade man om havshundar, havshästar, havslejen, med mera. Ett av de märkligaste djuren måste nog ha varit havsgalten, som liknade en jättelik gris, eller ett vildsvin, med fenor. 1555 sades det att en havsgalt faktiskt fångats utanför Grönland. Den svenske biskopen Olaus Magnus beskrev det märkliga djuret med alla detaljer. Havsgalten var tydligen jättelik - den var 25 m lång, 4,9 m bred och 2,5 m mellan ögonen. Den hade, förutom de två ögonen i huvudet, sex ögon till, tre på var sida om kroppen. Dess huvud liknade en gris, med enorma betar i mungiporna. Kroppen täcktes av stora fjäll och ryggen pryddes av en halvmåneformad fena. Benen var en blandning av tassar och fenor. Det krävdes fem stora tunnor bara för att forsla bort monstrets lever! Det låter ju som om havsgalten egentligen var någon sorts val, men det lär vi aldrig få veta.

Två andra vidunder som fångades under 1500-talet var sjömunken och sjöbiskopen. Sjömunken drog man upp utanför Malmö och sjöbiskopen utanför Polen. Bägge dessa väsen tros ha varit någon sorts typ av kända havsdjur, som man helt enkelt tagit fel på. Sjömunken misstänks ha varit någon sorts bläckfisk, eller möjligen en vilsekommen, skadad valross. Sjöbiskopens utséende tros vara inspirerad av rockans undersida, som med sin mun, sina näsborrar och fenor, kan med lite fantasi liknas vid ett biskopshuvud.

"NURSERY BOGIES"

I den här avdelningen berättar vi för alla er elaka barn vad som händer om man inte uppför sig! För i världen var det populärt att berätta om så kallade "Nursery Bogies" (barnkammar-monster). De här otäcka figurerna dök upp och straffade barn som inte gjorde som de blev tillsagda. Den här gången ska ni få läsa om den gräsliga Black Annis.

*Var dödlig man må i själen rysa
När han ser Black Annis öga lysa.
Hennes klor stinker av människokött.
Hennes blåa skinn är mörkt och nött.
Hon klär sin kropp med en faslig
skrud
-en klänning gjord av barnahud!*
John Heyrick (översättning
Richard Svensson)

Black Annis berättas det ofta om i de skotska högländerna, men också kring Dane Hills i Leicester, England. Hur får man barnen att gå hem i tid om kvällarna? Jo, i dessa områden räckte det med att berätta om Black Annis. Denna rysliga trollpacka hade bara ett lysande öga, blått skinn och klor av järn. Det sades att hon grävt sig in i en klippa med sina naglar och där gjort sig en lya. Runt hennes boplatz låg människoben strödda och vittnade om vad hon föredrog att äta. Men Black Annis satt inte hemma och väntade på att maten skulle promenera förbi. Så fort skymningen föll gav hon sig ut på de vägar som ledde till gårdar och byar.

Barn var vad hon helst satte tänderna i. De ungar som inte gett sig hem när mörkret föll blev lätta offer för Black Annis. Hon släpade hem dem till sin håla, flådde dem och åt upp dem. Deras lillfingrar gjorde hon smycken av och deras skinn sydde hon ihop till klänningar, efter att de fått hänga och torka i en ek. Ibland kunde hon till och med sträcka in sina långa armar genom öppna fönster och slita åt sig barn det hållet. Det sägs att man därför gjorde fönstren i husen i Leicester extra små. Till och med slottet Leicester Castle fick besök av henne ibland när hon var extra hungrig eller nyfiken. Black Annis kunde också förvandla sig till en svart katt för att ta sig fram mer osedd. Men även i kattform hade hon järnklor och bara ett öga. Om man ser henne sitta utanför sitt bo och visa sig i dagsljus kan man ta detta som ett tecken på att hårda tider stundar med krig eller farsot. Black Annis sägs ha en magisk stav som hon en gång tappat. Den som hittar denna stav kommer att få makt över hela mänskligheten.